

YASHIL

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

№10

Google Scholar

OPEN ACCESS

ULRICHSWEB[®]
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

OpenAIRE

ROAD

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

Academic
Resource
Index
ResearchBib

ISSN
INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INTERNATIONAL CENTRE

CYBERLENINKA

BASE

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Crossref

ISSN: 2992-8982

<https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/>

2025

IQTISODIYOT&TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Elektron nashr. 73 sahifa.

E'lon qilishga 2025-yil 1-oktyabrda ruxsat etildi.

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Sayfullo Normatovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Maxmudov Nosir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Samadov Asqarjon Nishonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Ikrom Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Hakimov Nazar Hakimovich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Musayeva Shoirazimovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Ali Konak (Ali Ko'nak), iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor (Turkiya)
Cham Tat Huei, falsafa fanlari doktori (PhD), professor (Malayziya)
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dots.
Utayev Uktam Choriyevich, O'z.Respub. Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farkhod, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i
Buzrukhonov Sarvarxon Munavvarxonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Axmedov Javohir Jamolovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchi
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dots.
Djudi Smetana, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Krissi Lyuis, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Glazova Marina Viktorovna, Iqtisodiyot fanlari doktori (Moskva)
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sevil Piriyeva Karaman, falsafa fanlari doktori (PhD) (Turkiya)
Mirzaliyev Sanjar Makhmatjon o'g'li, TDIU ITI departamenti rahbari
Ochilov Bobur Baxtiyor o'g'li, TDIU katta o'qituvchisi
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

IQTISODIYOT&TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Okil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Abdurakhmanov Kalandar Khodjayevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Rae Kwon Chung, South Korea, Honorary Professor at TSUE, Nobel Prize Laureate
Osman Mesten, Member of the Turkish Parliament, Head of the Turkey–Uzbekistan Friendship Society
Akhmedov Durbek Kudratillayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Sayfullo Normatovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Kalonov Mukhiddin Bakhridinovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Siddikova Sadokat Gafforovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Khudoykulov Sadirdin Karimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Makhmudov Nosir, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Samadov Askarjon Nishonovich, Candidate of Economic Sciences, Professor
Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Ikrom Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Eshtayev Alisher Abduganiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khajiyev Bakhtiyor Dushaboyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khakimov Nazar Khakimovich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Musayeva Shoira Azimovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Professor
Ali Konak, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor (Turkey)
Cham Tat Huei, Doctor of Philosophy (PhD), Professor (Malaysia)
Foziljonov Ibrokhimjon Sotvoldikhoja ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Utayev Uktam Choriyevich, Deputy Head of Department, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Ochilov Farkhod, Head of DCEC, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Buzrukkhonov Sarvarkhon Munavvarkhonovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Akhmedov Javokhir Jamolovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences
Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences, Senior Lecturer
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Acting Associate Professor
Judi Smetana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Chrissy Lewis, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Glazova Marina Victorovna, Doctor of Sciences in Economics (Moscow)
Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Sevil Piriyeva Karaman, Doctor of Philosophy (PhD) (Turkey)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, Head of the Department of Scientific Research and Innovations, TSUE
Ochilov Bobur Bakhtiyor ugli, Senior lecturer at TSUI
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor.

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Po'latov Baxtiyor Alimovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Aliyev Bekdavlal Aliyevich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xalikov Suyun Ravshanovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Rustamov Ilhomiddin, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Kamilova Iroda Xusniddinovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G'afurov Doniyor Orifovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, katta o'qituvchi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, mustaqil tadqiqotchi
Komilova Nilufar Karshiboyevna, Geografiya fanlari doktori, professori

Board of Experts:

Berkinov Bazarbay, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Pulatov Bakhtiyor Alimovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Aliyev Bekdavlal Aliyevich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khalikov Suyun Ravshanovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Rustamov Ilhomiddin, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Khakimov Ziyodulla Akhmadovich, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Kamilova Iroda Xusniddinovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics
Gafurov Doniyor Orifovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogy
Fayziyev Oybek Raximovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Tukhtabayev Jamshid Sharafetdinovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Khamidova Faridaxon Abdulkarimovna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Yakhshiboyeva Laylo Abdisattorovna, Senior Lecturer
Babayeva Zuhra Yuldashevna, Independent Researcher
Komilova Nilufar Karshiboyevna, Doctor of Geographical Sciences, Professor

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-
sonli qarori bilan ro'yxatdan
o'tkazilgan.

MUNDARIJA

MOLIYAVIY INNOVATSIYALAR: IQTISODIY MOHIYATI, QO'LLANILISHI VA RIVOJLANISHI.....	18
Quliyev Begimqul Melikovich	
SAVDO KORXONALARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA STATISTIK TAHLIL USULLARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI.....	24
Sabirova Oysuluv Shonazarovna	
KORXONANING MEBEL MAXSULOTLARI BOZORIDAGI O'RNINI KENGAYTIRISH USULLARI	30
Musayeva Shoira Azimovna	
IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA INVESTITSIYA KO'RSATKICHLARI TIZIMINING FUNKTSIONAL JIHATI.....	35
Alabayev Sobitxon	
MAMLAKATIMIZDA MAHSULOTLARNING MUVOFIQLIGINI BAHOLASH AMALIYOTI	40
Zakirov Ansabxon Akaidinovich	
ПЕСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЁНЫХ ОБЛИГАЦИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ.....	48
Саидахмедова Аида Мирзаевна	
KORXONALAR FAOLIYATIDA DEBITOR VA KREDITOR QARZDORLIKNI BOSHQARISH	55
Mirzayev Ozod Furkatovich	
AHOLI PUL DAROMADLARI VA HUDUDIY IQTISODIY RIVOJLANISH KO'RSATKICHLARI O'RTASIDAGI EKONOMETRIK TAHLIL.....	59
Qodirov Farrux Ergash o'g'li	
BUDJET RESURLARI SHAKLLANISHIDA HUDUDNING SOLIQ SALOHİYATINI OSHIRISH VA MOLIYAVIY BARQARORLIK.....	64
Yuldashev Adhamjon Axadjonovich	
SANOAT KORXONALARI IQTISODIY RIVOJLANISHI TUSHUNCHASIGA NAZARIY YONDASHUVLAR.....	69
Muydinov Xusniddin Nuriddin o'g'li	

SANOAT KORXONALARI IQTISODIY RIVOJLANISHI TUSHUNCHASIGA NAZARIY YONDASHUVLAR

Muydinov Xusniddin Nuriddin o'g'li

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti tayanch doktoranti

E-mail: xmoydinov@gmail.com

ORCID_0009-0006-1063-3161

Annotatsiya: Ushbu maqola sanoat korxonalarining faoliyatini tahlil qilishda qo'llaniladigan asosiy iqtisodiy nazariy yondashuvlarni atroflicha o'rganadi. Neoklassik firmaning foydani maksimallashtirish paradigmasidan tortib, institutsional iqtisodiyotning tranzaksiya xarajatlari va mulk huquqlari nazariyalariga, shuningdek, resurslarga asoslangan nazariya va evolyutsion iqtisodiyotga qadar bo'lgan yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Har bir nazariyaning asosiy tamoyillari, uning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinadi. Maqola, shuningdek, ushbu nazariy yondashuvlarni sanoat korxonalarini faoliyatiga tatbiq etish imkoniyatlarini o'rganadi va ularni integrativ tarzda qo'llashning ahamiyatini ko'rsatadi. Tadqiqot sanoat korxonalarini kompleks tahlil qilishda nazariy asoslarni mustahkamlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Sanoat korxonalari, Iqtisodiy nazariyalar, Neoklassik nazariya, Institutsional iqtisodiyot.

Abstract: This article provides a comprehensive study of the main economic theoretical approaches applied to the analysis of industrial enterprises. It examines approaches ranging from the neoclassical paradigm of profit maximization to the theories of transaction costs and property rights within institutional economics, as well as the resource-based theory and evolutionary economics. The key principles of each theory, along with their advantages and limitations, are analyzed. The article also explores the possibilities of applying these theoretical approaches to the activities of industrial enterprises and emphasizes the importance of their integrative use. The research aims to strengthen the theoretical foundations for a comprehensive analysis of industrial enterprises.

Key words: industrial enterprises, economic theories, neoclassical theory, institutional economics.

Аннотация: Данная статья всесторонне изучает основные экономические теоретические подходы, применяемые при анализе деятельности промышленных предприятий. Рассматриваются подходы от неоклассической парадигмы максимизации прибыли фирмы до теорий транзакционных издержек и прав собственности институциональной экономики, а также ресурсно-ориентированная теория и эволюционная экономика. Анализируются основные принципы каждой теории, её преимущества и недостатки. В статье также исследуются возможности применения данных теоретических подходов к деятельности промышленных предприятий и подчеркивается важность их интегративного использования. Исследование направлено на укрепление теоретических основ комплексного анализа промышленных предприятий.

Ключевые слова: промышленные предприятия, экономические теории, неоклассическая теория, институциональная экономика.

KIRISH

Sanoat korxonalari har qanday milliy iqtisodiyotning, shu jumladan O'zbekiston iqtisodiyotining ham asosiy tayanchlaridan biridir. Ular nafaqat yalpi ichki mahsulot (YIM) va bandlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, balki innovatsiyalarni joriy etish, texnologik taraqqiyotni rag'batlantirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Sanoat korxonalarining murakkab faoliyati, ularning bozor sharoitidagi xulq-atvori, qaror qabul qilish mexanizmlari va resurslarni boshqarish strategiyalarini tushunish iqtisodiy nazariyaning doimiy diqqat markazida bo'lib kelgan.

Bugungi globallashuv va yuqori raqobat sharoitida sanoat korxonalarining samaradorligini oshirish, ularning bozordagi o'rnini mustahkamlash va barqaror rivojlanishini ta'minlash har qanday davlatning iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, korxona faoliyatini tahlil qilishda turli iqtisodiy nazariy yondashuvlarni o'rganish va ularni amaliyotga tatbiq etish alohida ahamiyat kasb etadi. An'anaviy neoklassik firmaning foydani maksimallashtirish modeli bir qator cheklavlarga ega bo'lib, real dunyo korxonalarining xulq-atvorini to'liq aks ettira olmaydi. Bu esa institutsional iqtisodiyot, resurslarga asoslangan nazariya, evolyutsion iqtisodiyot kabi yangi yondashuvlarning paydo bo'lishiga turtki bo'ldi. Ushbu nazariyalar korxona ichidagi murakkab munosabatlar, axborot asimmetriyasi, mulk huquqlari va tashkiliy tuzilmalarning

samaradorlikka ta'sirini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi sanoat korxonalarining faoliyatini tahlil qilishda qo'llaniladigan asosiy iqtisodiy nazariy yondashuvlarni atroflicha o'rganish, ularning har birining afzalliklari va kamchiliklarini qiyosiy tahlil qilish hamda real iqtisodiy sharoitda ularning tatbiq imkoniyatlarini ko'rsatishdan iborat. Tadqiqot doirasida quyidagi tadqiqot savollariga javob topishga harakat qilinadi: Sanoat korxonalari faoliyatini tushunishda neoklassik, institutsional, resurslarga asoslangan va evolyutsion iqtisodiyot nazariyalari qanday imkoniyatlarni beradi? Ushbu yondashuvlarning har biri korxona qarorlari va samaradorligiga qanday ta'sir ko'rsatadi? Nima uchun turli nazariy yondashuvlarni integrativ tarzda qo'llash sanoat korxonalarini kompleks tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi?

Maqola ilmiy jamoatchilik, iqtisodchilar, menejerlar va iqtisodiyot yo'nalishi talabalari uchun foydali bo'lib, sanoat korxonalarini iqtisodiy jihatdan chuqurroq tushunishga va ularning boshqaruvini takomillashtirishga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Sanoat korxonalari faoliyatini tahlil qilish iqtisodiy nazariyaning markaziy masalalaridan biri bo'lib, uning rivojlanishi davomida turli xil yondashuvlar shakllangan. Bu yondashuvlar korxonaning tabiatini, uning bozor sharoitidagi xulq-atvorini, ichki tuzilmasini va samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni turlicha izohlaydi.

Neoklassik iqtisodiyot korxona nazariyasida uzoq vaqt hukmronlik qilgan yondashuv hisoblanadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, firma ratsional iqtisodiy agent sifatida qaraladi, uning asosiy maqsadi — foydani maksimallashtirish. Bu nazariya ideal sharoitlardagi, ya'ni mukammal axborot, tranzaksiya xarajatlarining yo'qligi va ratsional qaror qabul qilish kabi taxminlarga asoslanadi. Neoklassik modelda firmaning ichki tuzilmasi va boshqaruviga kam e'tibor beriladi, u ko'proq "qora quti" sifatida ko'riladi, bunda resurslar kirishi va mahsulot chiqishi o'rtasidagi bog'liqlik o'rganiladi.

Institutsional iqtisodiyot neoklassik nazariyaning cheklovlarini yengib o'tishga intilib, iqtisodiy faoliyatdagi institutlar (qoidalar, normalar, shartnomalar) va tranzaksiya xarajatlarining rolini o'rganadi. Bu yondashuv firmalarning nima uchun mavjudligini va ularning ichki tuzilmalari qanday shakllanishini chuqurroq tushuntirishga imkon beradi.

Ronald Coase (1937) o'zining "Firmaning tabiati" asarida firma nima uchun bozorga alternativa sifatida paydo bo'lishini tushuntirib bergan¹. Uning fikricha, bozor mexanizmi orqali barcha iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish "tranzaksiya xarajatlari" (axborot izlash, shartnoma tuzish va ijrosini nazorat qilish xarajatlari) bilan bog'liq. Firma esa bu tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish vositasi sifatida yuzaga keladi.

Oliver Williamson (1975, 1985) Coase g'oyalarini rivojlantirib, tranzaksiya xarajatlarining manbalarini (cheklangan ratsionallik, opportunizm, spetsifik aktivlar)² va ularni kamaytirish usullarini (bozor, ierarxiya, gibrid shakllar)³ batafsil o'rganadi. Uning ishlari firmalararo munosabatlar, vertikal integratsiya va shartnoma tuzilmalarini tushunishda muhim hisoblanadi.

Mulk huquqlari nazariyasi (Alchian & Demsetz, 1972⁴; Grossman & Hart, 1986⁵) mulk huquqlarining aniq belgilanishi va himoyalaniishi firmalarning resurslardan samarali foydalanishiga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Aniqlanmagan mulk huquqlari resurslarni samarasiz taqsimlash va "erkin tekinox'rlik" muammolariga olib kelishi mumkin.

Agentlik nazariyasi (Jensen & Meckling, 1976) "asosiy shaxs-agent" (principal-agent) munosabatlaridagi axborot asimmetriyasi va manfaatlar ziddiyatini tahlil qiladi⁶. Bu, ayniqsa, egalik va boshqaruv ajratilgan zamonaviy korxonalarda muhim bo'lib, menejerlar (agentlar) o'z manfaatlarini egalarining (asosiy shaxslar) manfaatlari ustun qo'yishi mumkin bo'lgan vaziyatlarni o'rganadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqola nazariy tadqiqot usullarini qo'llagan holda, iqtisodiy nazariyalarning qiyosiy-tahliliy o'rganilishiga asoslanadi. Tadqiqotda mavjud ilmiy adabiyotlarni chuqur tahlil qilish, tizimlashtirish va umumlashtirish usullari qo'llanilgan.

1 Jourlan Economica/ vol.4 No.16/ 386-405/ <https://ru.scribd.com/document/795646846/Coase-R-H-1937-The-Nature-of-the-Firm-1>

2 Williamson, O. E. (1975). Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications. New York: Free Press.

3 Williamson, O. E. (1985). The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting. New York: Free Press.

4 Alchian, A. A., & Demsetz, H. (1972). Production, Information Costs, and Economic Organization. The American Economic Review, 62(5), 777-795.

5 Grossman, S. J., & Hart, O. D. (1986). The Costs and Benefits of Ownership: A Theory of Vertical and Lateral Integration. Journal of Political Economy, 94(4), 691-719

6 Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. Journal of Financial Economics, 3(4), 305-360.

Tadqiqot jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oldi:

Nazariy adabiyotlarni tanlash va to'plash: Sanoat korxonalari faoliyatini tahlil qilishga bag'ishlangan fundamental iqtisodiy nazariyalar bo'yicha klassik va zamonaviy ilmiy manbalar (monografiyalar, ilmiy maqolalar, darsliklar) aniqlandi.

Kontent-tahlil: Tanlangan adabiyotlar mazmuni har bir nazariy yondashuvning asosiy g'oyalari, tushunchalari, taxminlari va xulosalarini ajratib ko'rsatish maqsadida chuqur o'rganildi.

Qiyosiy tahlil: Har bir nazariy yondashuvning sanoat korxonalari faoliyatini tushuntirishdagi afzalliklari va kamchiliklari aniqlandi va ular o'zaro solishtirildi. Ushbu bosqichda yondashuvlarning o'xshashliklari va farqlari, shuningdek, ularning bir-birini to'ldiruvchi jihatlari yoritildi.

Sintetik tahlil: Har bir nazariyaning real sanoat korxonalari faoliyatiga tatbiq etish imkoniyatlari va kompleks iqtisodiy tahlil uchun ularni integratsiyalash zarurati tahlil qilindi.

Nazariy umumlashtirish: O'rganilgan nazariyalardan kelib chiqqan holda, sanoat korxonalarini tahlil qilishga oid umumiy xulosalar shakllantirildi.

Ushbu metodologiya turli nazariy yondashuvlar o'rtasidagi bog'liqliklarni ochib berishga, ularning korxona faoliyatini tushunishdagi ahamiyatini baholashga va ularni kelajakdagi tadqiqotlarda qo'llash uchun asos yaratishga imkon beradi. Tadqiqot asosan sifatli (qualitative) tahlilga asoslangan bo'lib, iqtisodiy nazariyalarning mantiqiy tuzilmasi va ularning kontseptual asoslari o'rganildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ushbu bo'limda adabiyotlar tahlili natijasida aniqlangan asosiy nazariy yondashuvlarning sanoat korxonalari faoliyatini tahlil qilishdagi o'rni va ahamiyati tizimli ravishda taqdim etiladi.

Neoklassik firma nazariyasi, soddalashtirilgan bo'lsa-da, sanoat korxonalarining narx belgilash, ishlab chiqarish hajmini optimallashtirish va resurslarni taqsimlash bo'yicha asosiy qarorlarini tushunishda muhim boshlang'ich nuqta hisoblanadi. Bu ayniqsa, raqobat bozorlarida faoliyat yurituvchi va xarajatlarni minimallashtirib, foydani maksimallashtirishga intiluvchi korxonalar uchun relevant. Masalan, energiya yoki xomashyo narxlarining o'zgarishi korxona ishlab chiqarish hajmiga qanday ta'sir qilishini baholashda chekli xarajatlar va chekli daromadlar tahlili neoklassik yondashuv doirasida amalga oshiriladi. Shuningdek, turli bozor tuzilmalarida (monopoliya, oligopoliya) korxonalarning narx strategiyalarini modellashtrishda uning imkoniyatlari keng.

Institutsional firma nazariyasi sanoat korxonalarining ichki tuzilmasi, boshqaruv samaradorligi va shartnoma munosabatlarini chuqurroq tushunishda bebaho hisoblanadi. Tranzaksiya xarajatlari nazariyasi (Coase, Williamson) korxonaning vertikal integratsiya qilish yoki tashqi ta'minotchilar bilan ishlash bo'yicha qarorlarini izohlashga yordam beradi. Masalan, yirik avtomobil ishlab chiqaruvchining ma'lum butlovchi qismlarni o'zi ishlab chiqarishni afzal ko'rish, chunki tashqi bozordan sotib olish bilan bog'liq nazorat, sifat kafolati va shartnoma xarajatlari ichki ishlab chiqarish xarajatlaridan yuqori bo'lishi mumkin. Mulk huquqlari nazariyasi korxonalardagi stimullar tizimini va ularning samaradorlikka ta'sirini o'rganishda muhim. Agentlik nazariyasi esa, aktsiyadorlar va menejerlar o'rtasidagi manfaatlar ziddiyatini (masalan, qisqa muddatli foydani maksimallashtirishga intilish yoki menejerning o'z imtiyozlarini oshirish) tushuntirishda qo'llaniladi.

Maqolada ko'rib chiqilgan iqtisodiy nazariy yondashuvlar sanoat korxonalarining murakkab va ko'p qirrali faoliyatini tushunish uchun turli xil linzalar taklif etadi. Ularning har biri firmaning ma'lum bir jihatini tahlil qilishda afzalroq, biroq hech biri korxona faoliyatining barcha jihatlarini to'liq qamrab ololmaydi.

Neoklassik nazariya (Marshall, 1890) o'zining soddaligi va modellashtrish imkoniyatlari bilan narx va miqdor kabi asosiy bozor parametrlari tahlilida qulaydir. Biroq, uning "qora quti" yondashuvi real korxonaning ichki murakkabliklarini, boshqaruvning ahamiyatini va xodimlar xulq-atvorini e'tibordan chetda qoldiradi.

Institutsional nazariya (Coase, 1937; Williamson, 1985; Jensen & Meckling, 1976) bu bo'shliqni to'ldiradi, u tashkiliy tuzilmalar, shartnomalar, mulk huquqlari va tranzaksiya xarajatlarning korxona samaradorligiga ta'sirini tahlil qiladi. Bu yondashuv, ayniqsa, korxonaning ichki tashkil etilishi, vertikal integratsiya darajasi va boshqaruv xarajatlarini optimallashtirish masalalarida muhim. Biroq, institutsional nazariya tashqi bozor sharoitlaridagi dinamik o'zgarishlarga (masalan, tez texnologik o'zgarishlarga) kamroq e'tibor beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Sanoat korxonalarining murakkab iqtisodiy faoliyatini tushunish uchun turli xil nazariy yondashuvlar mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos tahliliy vositalar va perspektivalarni taqdim etadi. Ushbu maqolada ko'rib chiqilgan neoklassik nazariya korxonani ratsional foyda maksimallashtiruvchi agent sifatida ko'rib, bozor mexanizmlari orqali narx va miqdor qarorlarini tushuntiradi. Institutsional iqtisodiyot (tranzaksiya xarajatlari va mulk huquqlari nazariyalarini o'z ichiga olgan holda) korxonaning ichki tuzilmasini, shartnoma munosabatlarini va institutlarning samaradorlikka ta'sirini yoritadi.

Har bir nazariya o'ziga xos kuchli tomonlarga ega bo'lib, ularning birortasi ham sanoat korxonasining barcha jihatlarini to'liq qamrab ololmaydi. Neoklassik yondashuvning soddaligi uning qo'llanilish doirasini cheklasa, institutsional nazariya mikro darajadagi murakkabliklarga qaratilgan.

Tavsiyalar:

Integrativ yondashuvni qo'llash: Sanoat korxonalarining iqtisodiy faoliyatini to'liq va kompleks tahlil qilish uchun turli nazariy yondashuvlarni integratsiyalash zarur. Bu, masalan, neoklassik tahlilni institutsional tashkiliy tuzilma va RBV asosidagi strategik resurslar boshqaruvi bilan birlashtirishni anglatadi.

Kontekstual tahlil: Ma'lum bir sanoat korxonasini tahlil qilishda, uning faoliyat sohasi, bozor sharoitlari, texnologik darajasi va boshqaruv xususiyatlariga qarab eng mos nazariy yondashuv yoki ularning kombinatsiyasini tanlash muhim.

Amaliyotga tatbiq: Nazariy bilimlarni amaliy boshqaruv qarorlarida qo'llash, masalan, vertikal integratsiya darajasini optimallashtirish, agentlik muammolarini hal qilish, innovatsiyalar uchun qulay muhit yaratish va noyob resurslarni rivojlantirish orqali korxona samaradorligini oshirish mumkin.

Kelajak tadqiqotlar: Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu nazariy yondashuvlarni O'zbekiston sanoat korxonalari misolida empirik tarzda sinab ko'rishga, shuningdek, raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt kabi yangi texnologik tendensiyalar sharoitida firmalar xulq-atvorini o'rganishga qaratilishi mumkin.

Ushbu maqola sanoat korxonalarini iqtisodiy nuqtai nazardan chuqurroq tushunishga xizmat qiladi va ularning boshqaruv samaradorligini oshirish uchun nazariy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Muynidinov Xusniddin Nuriddin o'g'li Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti va "Mutaxassislik, Ijtimoiy-gumanitar va Aniq fanlar" kafedrasida o'qituvchisi/ Муйдинов Хусниддин Нуриддинович, докторант базовой докторантуры и преподаватель кафедры «Специальные, социально-гуманитарные и точные науки» Ташкентского государственного экономического университета/ Muynidinov Xusniddin Nuriddin o'g'li, PhD student (basic doctoral program) and lecturer at the Department of «Specialized, Social-Humanitarian and Exact Sciences» of Tashkent State University of Economics.
2. Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati
3. Akerlof, G. A. (1970). The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism. The Quarterly Journal of Economics, 84(3), 488-500. DOI: [10.2307/1879431](https://doi.org/10.2307/1879431)
4. Alchian, A. A., & Demsetz, H. (1972). Production, Information Costs, and Economic Organization. The American Economic Review, 62(5), 777-795. [подозрительная ссылка удалена]
5. Chamberlin, E. H. (1933). The Theory of Monopolistic Competition: A Re-orientation of the Theory of Value. Harvard University Press.
6. Coase, R. H. (1937). The Nature of the Firm. Economica, 4(16), 386-405. DOI: [10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x)
7. Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. Journal of Financial Economics, 3(4), 305-360. DOI: [10.1016/0304-405X\(76\)90026-X](https://doi.org/10.1016/0304-405X(76)90026-X)
8. Marshall, A. (1890). Principles of Economics. Macmillan and Co. Project Gutenberg: 8788
9. Nelson, R. R., & Winter, S. G. (1982). An Evolutionary Theory of Economic Change. Harvard University Press.

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir ALIBEKOV

Sahifalovchi va dizayner: Oloviddin Sobir o'g'li

2025. № 10

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: @iqtisodiyot_77

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>
